

Izložba *Historija zaborava – Prve žene zagrebačkih muzeja*, Arheološki muzej u Zagrebu.

Zagreb, 6. ožujka – 13. srpnja 2025.

Izložba *Historija zaborava – Prve žene zagrebačkih muzeja* održana od 6. ožujka do 13. srpnja 2025. u Arheološkom muzeju u Zagrebu bila je posvećena ženama koje su u međuratnom razdoblju radile u zagrebačkim muzejima, ali i ostavile trag u različitim sferama društvenoga i kulturnoga života. Prvi je to zajednički projekt četiriju zagrebačkih muzeja (jedina u kojima su u spomenutom razdoblju radile žene) iz kojih dolaze i autorice izložbe: Štefka Batinić (Hrvatski školski muzej), Aida Brenko (Etnografski muzej), Andrea Klobučar (Muzej za umjetnost i obrt), Ana Solter (voditeljica projekta, Arheološki muzej u Zagrebu) i Aleksandra Vlatković (Etnografski muzej). Stručne suradnice su Leonida Kovač, Ida Ograjšek Gorenjak i Jelena Seferović. Uz izložbu objavljen je i opsežan katalog istoga naslova, popraćen višestrukim stručnim recenzijama, koji je uredila Ana Solter.

Izložba je zamišljena kao multidisciplinarna i interaktivna (uz multimedijске instalacije), stoga je u postavljanju sudjelovao još čitav niz suradnica i suradnika najrazličitijih profila. Vizualni identitet izložbe i popratnih materijala obilježava upečatljiva ružičasta boja koja blijedi, sve dok se gotovo posve ne raspline, kao što se u okvirima prihvaćenoga historiografskoga narativa rasplinulo sjećanje na prve muzealke. Ana Solter u katalogu ih naziva “nevidljivim ženama muzejske struke”, te navodi da je cilj izložbe bio “otvoriti prostor za promišljanje o položaju žena u kulturnim institucijama danas”, što izložbu čini bitnom i izvan osnovnoga muzejsko-historiografskoga konteksta. Prilikom istraživanja tema povezanih sa ženskom povijesti, nužno je biti inventivan u potrazi za relevantnim podacima, jer su žene slabije vidljive (ili “nevidljive”) u povijesnim vrelima. Tako se i ova izložba oslanja na široku lepezu izvora. Konsultirano je obimno arhivsko gradivo, literatura i periodika, korespondencija, obiteljske ostavštine i intervjui s potomcima muzealki, kako bi se uspješno oslikali portreti tih žena, ali i pojasnio složen povijesni i društveni kontekst u kojem pojedinci utječu na događanja, a događanja određuju sudbine pojedinaca.

Izložba *Historija zaborava – Prve žene zagrebačkih muzeja* predstavlja učiteljice, književnice, kustosice, slikarice, kiparice, pjesnikinje, stručnjakinje za različita područja primijenjene umjetnosti, koje su ostavile trag na područjima poput etnologije, muzeologije, antropologije, odnosno znanosti, obrazovanja, dizajna i umjetnosti općenito. Djelovale su u vremenima nesklonima priznavanju ženskih postignuća te je njihov doprinos često bivao zanemaren ili prisvajan. Njihovo je obrazovanje ignorirano, a plaće, ionako niže u odnosu na plaće muških kolega, još bi se dodatno umanjile za čitavih 40 posto ako bi se djelatnice svrstale među “udato žensko osoblje”. Suočavale su se s rodnim stereotipima,

institucionalnim ograničenjima i društvenim predrasudama. Usprkos obrazovanju i sposobnostima, ili baš zbog toga, i u svojim su se obiteljima suočavale s neprihvaćanjem i također imale gorkih trenutaka. Jelica Belović Bernadzikowska u svojim je memoarima zapisala kako joj je vlastiti muž govorio da su “učiteljice najveća ‘bagaža’ i da su gore nego nemoralne uličnice, da ga je stid što ima ženu iz ove ‘branše’”, a Antonija Tkalčić Košćević svojeg je muža opisala kao pjesnika koji se je divio prirodi, ali je nju “udarao šakom gdje je uhvatio”.

Na samom je početku izložbe pojašnjen povijesni i društveni kontekst ženske borbe za pravo na obrazovanje, rad i sudjelovanje u javnom životu, kako bismo spoznali kako je uopće došlo do pojave “prvih žena zagrebačkih muzeja”. U multimedijskoj instalaciji, glasom “posuđenim” od glumice Nine Viočić, o tom je “govorila” Milka Pogačić, jedna od najpoznatijih hrvatskih učiteljica s kraja 19. i početka 20. stoljeća. U začetcima borbe, ženska je uloga jasno određena. Žena je supruga, majka i njegovateljica, a domena njezina djelovanja kućno je okružene. Od 1874. godine djevojke mogu pohađati više škole, ali ne gimnazije i fakultete. Dostupne su im učiteljske škole jer je zanimanje učiteljice bilo društveno prihvatljivo za žene. Prava prekretnica nastupila je 1895. inicijativom koja je ženama dopustila upis na Mudroslovni fakultet u Zagrebu. No, nakon završenoga školovanja i dalje nemaju mnogo mogućnosti da se zaposle i budu financijski neovisne. Žene spoznaju da snaga leži u međusobnom povezivanju i organiziranoj borbi. Rezultati možda nisu odmah vidljivi, ali postavljaju temelje za djelovanje budućih generacija. U pokretu glavnu ulogu imaju učiteljice. Ističe se Marija Jambrišak, koja je smatrala da se promjene moraju uvoditi oprezno i mudro, a konzervativnu je okolinu umirivala argumentom da “obrazovana žena neće izgubiti svoju ženstvenost”. Godine 1892. osnovan je Ženski licej, koji je djevojkama omogućavao da se obrazuju za učiteljice i prevoditeljice, pa i upišu na fakultet. No, licej je bio dostupan samo bogatim djevojkama, pa je Klotilda Cvetišić osnovala žensku stručnu školu kako bi siromašnije djevojke stekle vještine poput šivanja, vezenja ili tkanja i bile financijski neovisne. Godine 1888. zakonom je propisano da se udaja učiteljice smatra “dragovoljnim odreknućem službe”. Neočekivano, mnogim je učiteljicama to odgovaralo jer su se, neometane obiteljskim obvezama, mogle u potpunosti posvetiti svojem radu i društvenomu angažmanu. Žene se više nisu zadovoljavale samo učionicama, nego su radile u muzejima, kao guvernante, profesorice, pa čak i vodile svoje obrte.

U međuratnom razdoblju žene sve više izlaze u javni život, ali bez političkih prava. U obitelji suprug i dalje donosi sve odluke. Ženama se upućuju zbnunjujuće poruke, koje su odraz novonastalih društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih promjena. Istodobno ih se potiče na javno djelovanje i podsjeća na poštivanje tradicionalnih vrijednosti. *Ženski list* piše o pravima žena, ali ih i savjetuje kako da budu dobre supruge, brižne majke, održavaju domaćinstvo i prate modu. Sami su mediji uočavali mnogostrukost zahtjeva koji se stavljaju pred modernu ženu. Ida Ograjšek Gorenjak u svojem tekstu u katalogu izložbe navodi: “Tako je berlinski

Die Dame krajem dvadesetih objavio šaljiv tekst u kojem se moderna žena naziva ‘pravim svjetskim čudom’. Ona ima dvoje do četvero djece, zna se boriti, bavi se sportom, radi kolače, popravlja automobile i rješava križaljke.”

Iz svega navedenoga jasno je da su pomaci bili teški i spori, da je bilo potrebno mnogo hrabrosti i dalekovidnosti, da su žene uviđale važnost suradnje, ali da je među njima povremeno bilo i antagonizma, da nisu sve sagledavale ženski identitet na isti način – neke su se u svojim promišljanjima vrlo malo odvajale od tradicionalnih okvira. O tom svjedoče i izložene knjige (*Uzor-djevojka, Vladanje, Dobra kućanica*), te naslov časopisa *Domaće ognjište*, koji sugerira tradicionalnu žensku ulogu, a ne bavljenje modernim ženskim pitanjima. Iako *Domaće ognjište* pronosi jasnu poruku da je žensko obrazovanje važno za društvo u cjelini, sama urednica Milka Pogačić smatrala je da “strogo feministički list ne može u nas opstojati”. No, promjene su pokrenute, proces je započeo, a posljedice živimo i danas.

Na izložbi su zatim slijedili brojni izložci koji svjedoče o duhu vremena – šivaći strojevi, kuća za lutke, primjerci ručnoga rada i odjevni predmeti. Nakon toga u fokus dolaze konkretne žene, prve djelatnice muzeja, čija nas lica promatraju s izloženih fotografija velikoga formata, popraćenih panoima s biografskim podacima, osobnim predmetima, korespondencijom, skicama, radovima i slično. Iznimno je zanimljivo bilo promatrati lica tih žena, osjetiti energiju kojom zrače njihovi portreti, povezivati to sa spoznajama o njihovim privatnim i poslovnim sudbinama. Ilustracije radi, vrijedno je navesti pokoji podatak o nekima od njih, ali za pravo obilje informacija uputno se obratiti na stručan i obiman katalog izložbe.

Već spomenuta Antonija Tkalčić Košćević bila je kiparica i arheološka crtačica, prva žena s visokom naobrazbom zaposlena u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Usprkos tomu, obavljala je niže rangirane poslove u Muzeju. Napustivši supruga zbog nasilja, suočila se je s osudom okoline, a zbog bolesti se je povukla iz Muzeja. Na izložbi je bio izložen njezin senzualan portret, koji je naslikao Bela Čikoš-Sesija. Dizajnerica čipke Zlata Šufflay zaposlena je u Muzeju za umjetnost i obrt 1913. godine kao, vlastitim riječima, “prva dama koja je u Hrvatskoj unišla kao namještenica u muzej”. Zdenka Sertić, slikarica, grafičarka i etnografinja, zaposlena je u Etnografskom muzeju 1921. godine. Obavljala je poslove crtačice, “naučnog činovnika muzeja” (kustosa) te je bila i vršiteljica dužnosti ravnatelja. U istom je muzeju radila i Tereza Paulić, umjetnica, stručnjakinja za tekstil i etnografinja, školovana u Beču, istaknuta i u tehnici škaroreza. U Etnografskom je muzeju obavljala najrazličitije dužnosti te je također bila vršiteljica dužnosti ravnatelja. Njih su dvije kreativno stvarale i izvan Muzeja, najviše na području primijenjene umjetnosti, koristeći muzejsko gradivo kao inspiraciju. U svojem su radu povezivale znanost, umjetnost, trgovinu, industriju i kulturno nasljeđe. Izlagale su i bivale nagrađivane na domaćim i međunarodnim izložbama kojima je *Historija zaborava* posvetila dosta prostora budući da su žene neprestano prisutne

na velikim svjetskim izložbama još od prvoga ženskoga paviljona na izložbi u Beču 1873. godine. Sertić i Paulić bile su i članice udruženja Djelo, osnovanoga 1926., koje je okupljalo umjetnike, arhitekta i obrtnike, te je zaslužno za početke dizajna u Hrvatskoj. Svestrana Jelica Belović Bernadzikowska bila je učiteljica, prevoditeljica, publicistkinja, stručnjakinja na području etnologije i etnografije, autorica mnogobrojnih članaka i knjiga, koja je govorila i pisala na desetak jezika. Službovala je kao učiteljica i po prvi je put umirovljena s 32 godine zbog “teške hysterije i očne bolesti”. Njezin je rad izazivao zavist i otpor, pa i kod žena. Tuži se kako je u inozemstvu cijenjena, ali kod kuće joj se napredovanje onemogućuje jer je žena, a postignuća prisvajaju bez navođenja njezina doprinosa: “Moj savjesni, obilni rad kod naše gospode ne pobuđuje poštovanja nego samo ironiju, pakost i – glupe primjedbe.” Pjesnikinja Dora Pfanova (Pfann) bila je i politički angažirana intelektualka, aktivna u umjetničkim krugovima. U Arheološkom muzeju obavljala je niže rangirane poslove i trpjela konstantno šikaniranje i diskriminaciju kolega i ravnatelja. Akademska slikarica, povjesničarka umjetnosti i arheologinja Rokšana Zurunić – Cuvaj bila je sudionica međunarodnih inicijativa koje su promovirale žensku umjetnost te je sudjelovala i u putujućoj izložbi *Mala ženska Antanta*. Snažno se je zalagala za prava žena u društvu, osobito na području umjetnosti i obrazovanja te je kritizirala prividnu jednakost. Ljerka Topali zaposlila se je u Etnografskom muzeju 1935. godine kao prva žena koja je diplomirala etnologiju na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. Zdenka Munk, arheologinja i povjesničarka umjetnosti, niz je godina radila u Muzeju za umjetnost i obrt, a od 1954. do 1979. bila je ravnateljica Muzeja te je unaprijedila njegov rad i programe.

S dobrim je razlogom jedna od tema obrađenih u sklopu ove izložbe bila i psihijatrija, jer su se prve muzealke susretale s proizvoljnim diskreditirajućim komentarima o njihovu mentalnom zdravlju. Između dva je rata psihijatrijska struka u razvojnoj fazi, a terminologija – iz naše suvremene perspektive – neetična i znanstveno neutemeljena. Dijagnoze su imale pogrdne konotacije, a pacijenti su bivali stigmatizirani. U ovom se je dijelu izložba dotaknula života i rada slikarice Naste Rojc, koja je proučavala djela s područja psihijatrije, a živjela je vrlo nekonvencionalno. Jedan je pano posvećen i riječi *hysterija*, koja je u kontekstu ženske povijesti gotovo neizbježna: “Od 2. tisućljeća pr. Kr. do prvih desetljeća 20. stoljeća riječju ‘hysterija’ označavao se mentalni poremećaj svojstven isključivo ženama.” Na izložbi je bilo moguće vidjeti primjere iz knjige *Iconographie Photographique de la Salpêtrière*, nastale u 19. stoljeću, za potrebe koje su pacijenticama bolnice Salpêtrière inducirani napadi, kako bi ih se moglo fotografirati. Mučnomu dojmu koji izaziva taj dio izložbe pridonijele su i svojevrsne folije ogledala na kojima su jedva vidljivo otisnuta (muška) svjedočanstva o liječenju pacijentica u Psihijatrijskoj bolnici u Pakracu. Citirane su i vrlo grube ocjene nekih znamenitih muškaraca poput Izidora Kršnjavija, Viktora Hoffillera ili Ljube Babića: “muškobanjasta”; “u klimakteriju, sasvim rastrvanih živaca”;

“slaboumna”; “živčano oboljela”; “posve nesposobna za ikoji imalo ozbiljniji rad” i dr. I naš vlastiti iskrivljeni odraz promatra nas s postavljenih folija. Dok gledamo izložke, i preko naših se lica ispisuju te ponižavajuće opaske i moramo se prisjetiti da se i u naše vrijeme ženama upućuju slične riječi jer se mnogo toga nije u dovoljnoj mjeri promijenilo. Taj mučan dojam umnogom doprinosi plastičnosti i životnosti iskustava s ove izložbe.

Uz časne iznimke, neki od muškaraca koji su dobili prostor na ovoj izložbi imali su vrlo neslavnu, a dalekosežnu ulogu. Takav je Otto Weininger, mladić odrastao u židovskoj obitelji, autor knjige *Geschlecht und Charakter* (“Spol i karakter”), koja obiluje antisemitskim, antifeminističkim i mizoginim stavovima. Nakon njegova samoubojstva 1903. godine knjiga je stekla golemu popularnost te je do 30-ih godina 20. stoljeća objavljeno tridesetak izdanja, što dobro odražava stanje onodobnoga društva. Vrlo konkretan utjecaj na sudbinu muzealki imao je spomenuti Viktor Hoffiller, koji je od 1924. do 1943. godine bio ravnatelj Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Dostupna svjedočanstva o njegovu odnosu prema zaposlenicama ukazuju na mizogini diskurs, degradiranje, omalovažavanje zbog prirodnih bioloških funkcija i šikaniranje zbog nepoštivanja tradicionalnih rodničkih okvira. Donosio je subjektivne ocjene izgleda, ponašanja, tjelesnoga i mentalnoga zdravlja žena koje su mu bile podređene, zaključujući kako im zdravstvene poteškoće utječu i na psihičko stanje te ih procjenjujući “živčano oboljelima”. Doru Pfanovu čak naziva “abnormalnom” i “hereditarno opterećenom”. Nužno je vrednovati te navode objektivno, uzimajući u obzir duh tadašnjega vremena, na što je upozoreno i u tekstu kataloga. Ipak, nije lako tako teške riječi, učestalo upućivane zaposlenicama od strane nadređenoga muškarca, sagledati ikako drugačije nego kao iznimno štetne i neprimjerene.

Na samom kraju izložbe postavljena je lenta vremena s označenim najvažnijim događajima u nas i u svijetu, a koji su povezani sa ženskim pitanjima. Iako je izložba završila, dijelovi su dokumentirani i dostupni kroz suvremene medije, a spomenuti prateći katalog ostaje kao bogat izvor podataka jer je “rezultat predana istraživanja arhivske građe i promišljanja povijesnog konteksta” (*Riječ urednice*). Na 176 stranica velikoga formata, katalog donosi obilje vizualnih priloga, ali i opširne i stručne, a lako prohodne tekstove. Oni pružaju dodatne obavijesti o povijesnom kontekstu, društvenim prilikama, kulturnim institucijama te profesionalnim i intimnim životima prvih žena zagrebačkih muzeja. Navedeni obimni arhivski i drugi izvori vrijedno su polazište za daljnja istraživanja, koja će zasigurno uslijediti jer su se u Knjizi dojmova, postavljenoj na izlazu, redale pohvale, ali i znakovit broj komentara o tom kako su ženska pitanja i dalje aktualna, a proces nezavršen. U tom je smislu ova izložba nadišla ulogu kulturno-znanstvenoga događanja, a muzejske i historiografske teme pokazale su se životnima i relevantnima i izvan okvira akademske rasprave.